

TARİH BİLİNCİ

Ayhan BIÇAK*

Dünyayı ve kendini, bilinci sayesinde bilen insanın (Bkz. Duralı 1995, 94), bu yeteneğinin çeşitli özelliklerini, tarih bilinci açısından incelemek bu çalışmanın amacıdır. Çalışmada, bilinç kavramı öncelikle ele alınarak özellikleri belirtildikten sonra, tarih bilinci temellendirilmeye çalışılacaktır.

Bilinç

Bilinç, gösterdiği özellikler nedeniyle, psikolojide üzerinde daha çok durulan bir kavramdır. Psikolojideki yaygın anlayışa göre, bu kavram 17 yy. Descartes ve Lock tarafından keşfedilmiştir. (Bkz. Klein, 7). Bilinç, genellikle de özbilinç olarak algılanmış ve incelenmiştir. Aristoteles'de nous, Descartes'de cogito, Lock'da reflection (yansıma), akılla eş anlamlı görülmüşlerdir. (Bkz. Klein, 9) Zihin eylemlerinin algısı olarak refleksiyon (yansımalar), algılama, düşünme, şüphe etme, inanma akıl yürütme, bilme, isteme, vb. zihnin diğer eylemleridir. Bu tür eylemler insanı bilinç varlığı olarak tanımlanmasına neden olmaktadır. (Bkz. Klein, 8) Bazılarına (William James) göre Bilincin analizinde karşılaşılan temel kavramlar şunlardır: Amaçlılık, maksatlılık, kendinin bilinci, kişilik, kişi, değişme, kişisel süreklilik, ve seçicilik, (Bkz. Flanagan, 27) Bilinçle ilgili kavramlar, felsefenin temel kavramları arasında görülmektedir. Bilincin tarihî seyri de konuyu büyük ölçüde filozofların ele alıp incelediğini göstermektedir.

Descartes'a göre bilinç, kendi üzerine düşünmedir. Descartes'ın temellendirdiği cogito, zihnin üzerine eğilme, düşünme, yansıma anlamlarına gelmiş olduğu gibi, tasarlamak, planlamak anlamında da kullanılmıştır. Bazen de düşünce, fikir ya da maksat anlamlarını yüklemiştir. (Bkz. Klein, 9) Descartes ben neyim? Sorusunu sormuş ve düşünen bir şey olduğu cevabını vermiştir. "Düşünen şey: Şüphe eden,

---

* İstanbul Üniversitesi'nde Felsefe Doçenti

Ayhan BIÇAK

anlıyan kavrayan, tasdik eden, inkar eden, isteyen, istemeyen, tahayyül eden ve duyan bir şeydir" (Bkz. Descartes 1942, 114) "Düşünmek sözünden, bizde doğrudan doğruya kendiliğimizden fark edeceğimiz şekilde olup biten bütün şeyleri anlıyorum. Böylece yalnız anlamak, istemek, tahayyül etmek değil, fakat duymak da burada düşünmekle aynı şeydir". (Bkz Descartes 1963, 30-31) Descartes bilme sürecini araştırırken, bilincin içeriğini oluşturan kavramları düzen içinde ortaya koymuştur.

Lock, bilinci kişi olmak ve kendim olmak açısından ele almıştır. Lock'a göre kişi, akla sahip olması nedeniyle düşünen, akıl yürüten bir varlıktır. Düşünce ile bilinç birbirinden ayrılmaz bir yapıdadırlar. Bilinç, her zaman duyum ve algılarla birlikte olduğundan, herkes, kendisi için kendim dediği şey olur. Bilincin düşünmeyle birlikte bulunması, herkesi kendisinin, kendim dediği şey yapması, kişinin, kendini bütün başka düşünen şeylerden ayırt etmesini sağlayan şey olması, kişisel özdeşliğin dayanağı olduğunu gösterir. Ayrıca kişisel özdeşlik, büyük ölçüde, bilincin geriye, *geçmişteki herhangi bir düşünceye* erişebilmesiyle mümkün olmaktadır. (Bkz. Lock, II. XXVII, 9)

Kişilik geçmişe ait tecrübelerin bilincine bağlandığından, geçmişe ilişkin veriler unutulduğunda, aynı kişi olup olmama konusunda şüpheler doğar, Lock'a göre, insanı kendisi yapan şey, bilinçtir. Bilinç ister bir tek bireysel cisimle birleşsin, isterse varlığın birçok cisimlerin ardılığında sürdürsün, kişisel özdeşlik sadece kendi geçmişiyile olan uyumuna bağlıdır. İnsan, geçmişteki bir eyleminde sergelendiği bilinci, sonraki bir eylemde de sergilemiş olursa, o kişisel kendi olmayı sağlamış olur. Kişi, şimdi düşünce ve eylemleri üzerindeki bilgisiyle ve bilincin, geçmişteki ya da gelecekteki eylemlere uzanabildiği sürece, kendi olacaktır. (Bkz. Lock, II, XXVII, 10)

Bilinçsiz kişilik olamayacağına göre, insanın kendi olabilmesi ve kişilik kazanması için, kendini, kendi bilinciyle oluşturmalıdır. (Bkz. Lock, II, XXVII, 23) Kendilik, bir andan daha uzun olan ve sürekli bir zaman içinde varolmuştur. Bu yüzden de, eskiden olduğu gibi, sonraki aylar, yıllar boyunca da sürmesine bir sınır konamadan devam edebilir, gelecekte de sürecek olan aynı bilinç aracılığıyla aynı kendilik olabilir. (Bkz. Lock, II, XXVII, 25) İnsanların geçmiş eylemlerini unutmaları sık sık görüldüğü gibi, Zihnin uzun sürelerdir hatırladığı geçmiş bilinç durumlarını birçok kez hatırladığı da görülür. Yani insan, zaman zaman geçmişteki bilincini bırakır ve sonra geri getirir. (Bkz. II, XXVII, 23) Bütün bunlara rağmen bilince dayalı olarak bir bütünlük kazanan insan, geçmişte yaptığı eylemlere bağlı olarak, mutlu ya da mutsuz olur. Kendinin bilincinde olduğu sürece kendi olur; ve kendiliği açıklayan şeyse sürekli olan bilinçtir. (Bkz. II, XXVII, 25)

TARİH BİLİNCİ

Bilincin temel niteliğinin, insanın kendi üzerine, eğilme olduğu görülmektedir. Bu anlamda, bilinç, kendi durumunu kavrama ve kendini geleceğe ve geçmişe göre yeniden düzenlemedir. Lock'un yaklaşımında, kişinin kendine ait bilinci, büyük ölçüde geçmişte ortaya koyduğu yapıp etmelerle örtüşür. Buna geleceğe ilişkin düşünceler de eklenince kişilik, ya da bilinç bir bütünlük olarak kendini oluşturmaktadır.

Hegel, bilinci ruhla aynı anlamda kullanmıştır. Ona göre ruh, bireysel, etkin ve canlıdır; ayrıca, hem bilinç hem de bilinçin nesnedir. Ruhun ayırıcı özelliği, kendi kendini nesne, alarak, kendi varoluşunu sağlamasıdır. Yani ruh, varolan bir şeyin düşünmesi anlamında düşündürdür: Kendi varoluşunu ve nasıl varolduğu da ilk konusudur. Ayrıca ruh, özbilincinin farkında olduğu ölçüde, bilince sahiptir. Kendi içeriğini hazır bulmaz; kendini, kendisi için nesne ve içerik yapar. Bilmek, onun biçimi ve davranışdır. (Bkz. Hegel 1991, 57) Bilinç, kendi üzerine bilgi olmaktan öte, kendini gerçekleştirme şeklinde ele alınmıştır. Bireysel bilinç, salt bu olanı ya da biriyelliği bilmez. (Bkz. Hegel 1964, 150) Bununla birlikte başkalarını bitmek de bilincin varolma şartları arasındadır. (Bkz. Hegel 1964, 229) Kendini bilme bir anlamda kendini gerçekleştirmeye dönüşmektedir. Bu durum, bireysel ya da toplumsal amaçların oluşumunda bilincin rolü ortaya koymaktadır.

Bilincin ortaya çıkmasıyla insanın doğasını belirlemesi arasındaki ilişki önemlidir. Bu ancak hafıza terimini kullanılarak açıklanmıştır. Shotwell'e göre, uzak geçmişte, maymunsu ataların çocukları, geçmiş şimdiden ayırmalarıyla, insanlık kadar eski olan, tarih fikri de ortaya çıkmıştır. Ayrım işleminde geçmişin unutulup gitmesine müsaade edilmemiş, geçmiş hafızada korunmuştur. Hafızanın ortaya çıkışı ve kullanışı da, bilincin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Hafıza, herkesin hayatıyla birliktedir. O beni Ben, seni sen yapar. Hafıza bugünkü kendiliği, dünkü kendilikte tanımaya imkan verir. (Bkz. Shotwell, 12) Dolayısıyla insanın, zamana bağımlılığının bir yanı da hafızada gerçekleşir. İki zaman (geçmiş ve gelecek) boyutu arasında yer alan insanda, gelecek hayalde, geçmiş hafızadadır. Kendisiyle aynı olan bilinç, aynı zamanda bilinmeyen iki sonsuzluk (geçmiş ve gelecek) arasında ince bir köprü inşa eder. Tarih de, bu iki sonsuzluk arasında yer alan kayıtlardır. Kısaca hafıza, dünyayı bir süreç olarak ortaya koymak ve onu tarihsel veri yapmaktır. (Bkz. Shotwell, 12) Bilincin oluşmasında birinci dereceden görev alan hafıza, aynı zamanda, geçmiş kendinde bulundurarak, tarihin oluşmasını da sağlar. Böylelikle bilinç ve tarih kökenden birbirlerine bağlanırlar.

Hafıza bilinç ilişkisi Bergson tarafından da ele alınmıştır. Bergson'a göre, bilinç, öncelikle hafıza anlamına gelir. Hafıza genişlikten yoksun olabilir. Geçmişin

Ayhan BIÇAK

ancak az bir kısmını hatırında tutabilir. Ancak olup bitmiş şeyleri de ezberinde bulundurabilir. Kendi geçmişinden hiçbir şey barındırmayan bilinç, bilinç olmaktan çıkar. Bilinç, geçmişten elde ettiği malzemelerle olayların farkına varma ve yeni olaylar yatarma olarak karşımıza çıkmaktadır. (Bkz. Bergson, 13-14) Ayrıca bilinç, yalnızca geçmişe bağlı değildir, gelecek için de geçmişle bağlantı kurmaktadır. "Dikkatli bir bekleyişdir, bundan dolayı da, hayata karşı herhangi dikkat yokken, bilinç bir şey de olmaz. Gelecek işte bundadır; gelecek bizi çağırmakta, yahut, daha doğrusu, bizi kendine çekmektedir. Bizi zaman yolu üzerinde ilerleten bu aralıksız çekiş kendimizin, aralıksız eylemde bulunuşumuzun da nedenidir. Her eylem gelecek üzerine bir bindiriştir" (Bkz. Bergson, 14)

Bergson bilincin işlevini, artık varolmayan şeyi ezberde bulundurmak ve henüz varolmamış olan gelecekteki şeyin üzerine bindirmek olarak görmüştür. "Gerçekte kavradığımız şey, iki kısımdan oluşan herhangi bir süre yoğunluğudur. Bu iki kısım ise: Kendimizin doğrudan doğruya geçmişimiz ve az sonra olacak geleceğimizdir. Biz geçmiş üzerine dayanmış, gelecek üzerine eğilmişizdir. Böyle dayanmak ve böyle eğilmek bilinçli varlığın özelliğidir.. Bilinç varolmuş bulunan şey ile gelecek arasında atılmış bir köprüdür". (Bkz. Bergson, 15)

Duralı'ya göre, insan ile dış dünya arasındaki ilişki sonucu ortaya çıkan uyumlu birlik bilincin doğmasını sağlar. "Bilinç, bütün bigilerin esası olduğu gibi, hepsinin denetlendiği son anlamlandırma mercidir. Bu bakımdan bilgilerin bilgisidir. Karşılaşılan her şey bilinç açısından anlam taşır... Bilinç, öznel bir vaka olmayıp insanın toplum ortamında edindiği kişisel tecrübeler ile yaşantıların temerküzüdür, derişmesidir". (Bkz. Duralı 1995, 8) Görüldüğü gibi, bilinç, insanın doğasını oluşturan kültür dünyasının merkezi durumundadır.

İnsanın, kendi üzerine eğilmesi, kendini araştırması dolayısıyla kendini bilmesi, kendi bilincini keşfetmesi anlamına gelmektedir. Kendini bilme isteği ve bunu gerçekleştirme insan olmanın bir gereğidir. Aynı zamanda kendini bilme çabası geçmiş ile gelecek boyutlarını da içererek, insanın zamanla olan bağlarını ortaya çıkarmaktadır. Bilincin zamanla ilişkisi, insanın, tarihe ve geleceğe bağımlılığının bir göstergesidir. Bu noktada bilinç, insanı temsil eden en önemli unsur olarak öne çıkar. Çünkü, insanın türünü sürdürme çabası, yaşadığı dönemin sorunlarının ortaya çıkış sürecine dayanarak kavramasına, ve bunlar için üreteceği çözümlere bağlıdır. Her çözüm denemesi, geleceği kurtarma çabasıdır. Bu çabayı en iyi ifade eden kavramlardan biri de bilinçtir.

TARİH BİLİNCİ

Tarih

Tarihin, insan hayatında nasıl yer aldığı tesbit edildiğinde tarih bilincinin temellendirilmesi kolaylaşır. İnsan kültürle öylesine iç içedir ki, insandan söz edilen her yerde kültürden, kültürden söz edilen yerlerde de insandan söz edilir. İnsan, büyük ölçüde kültürle tanımlandığından, birbirleriyle içten ve kopmaz bir bağla bağlanarak bir tür özdeşlik ortaya çıkar. İnsan ile kültürün özdeşliğinin farkına varılması da, tarih fikrinin ortaya çıkmasıyla mümkün olmaktadır. Çünkü, kültürü üretmenin her aşamasında, kullanılan ya da kullanılacak malzemenin bilincine varmak, tarih bilincinin bir türü olarak düşünülebilir. Ayrıca malzemenin kendisinin de tarihi olması ve kültürdeki ürünlerin tamamı da, hangi koşulda olursa olsun, tarihi olma niteliğini yüklenir. Sürekli eylemde bulunan insan, eylem türlerini, malzemelerini, amaçlarını kendinden öncekilerin hazırladıkları ortamdaki alır ya da kopya eder. Kültürdeki malzemeler nesiller boyu kullanılageldiklerinden dolayı da canlılıkları artar süreklilikleri uzar. Bu durum, insan, kültür, tarih özdeşliğini ortaya çıkarmaktadır.

Kültürün ilk unsurlarından başlayarak, bir ürünün ortaya çıkması ve buna bağlı olarak yenilerinin yapılması, gelenekleşme ve gelenekleşmenin kurumlaşmaya dönüşmesiyle mümkün olmuştur. Gelenek yapısı gereği tarihi bir süreçtir. Ne türden bir iş yapırsa yapılsın gelenek tarafından içerilir ve ona formu kazandırılır. Her hangi bir eylemin değerlendirilmesi sonucu kabul ya da reddedilmesi süreci, toplum ihtiyaçlarını gözönüne alınarak gelenek tarafından değerlendirilir. İnsan olmanın temel unsurlarından olan ad koymada, ya da kimlik belirlemede, tarih, birinci dereceden rol oynamıştır. Hangi birey ya da toplum ele alınırsa alınsın kendi kimliğini, sahip olduğu tarihi sürecin kendisine kazandırdığı niteliklerle elde etmektedir. Özellikle toplumsal kimlik tarihe tümüyle bağlıdır. Tarihe bağımlılık, birey açısından da aynı derecede geçerlidir. Çünkü kültürü işleyen ve kullanan, ona katkıda bulunan bireydir. Birey gelişirken bütün dokuları, kültür tarafından belirlenerek dokunur. Birey, üretme ve düşünme gücüne ulaştıktan sonra, kendi bilinciyle kendi üzerinde bir takım nitelikleri gerçekleştirmek ister. Bu bir çaba gerektirir ve bilinç ürünü olarak ortaya çıkar. Böylelikle bir yandan kültür, bütün formlarını bireye yüklerken öte yandan kendinin bilincine varan birey, kendi için iyi olan nitelikleri kazanarak, toplumun dinamizmini artırır. Kültür ile birey ilişkisi hem kültürün hem de bireyin doğasını oluşturan bir çaba olmaktadır. Dolayısıyla, "tarih deyince, bundan yalnızca tarih bilimi anlaşmaz. Tarih, aynı zamanda,..... insanla birlikte başlayan ve insan evreninin bütünü olan real tarihtir." (Bkz. Uygur, 153-154) Bu durum, tarihin kökünün insanlık kadar eski olduğunu (Bkz. Shotwell, 36) sonucuna varmaktadır.

Tarihi konu edinen düşünürlerin hemen hepsi, insan olmak ile tarih arasındaki çok yakın ilişkiyi açıkça belirtmişlerdir. "Tarih, insanoğlunun biyotik olarak eksikliğini hissettiği şeyin yerine geçmek üzere teşebbüs edip kazandığı olaydır. Evrimin oldukça kendine özgü bir devamlılığı olarak görülür" (Bkz. Dukarı 1991, 95) Evrimin devamı niteliğinde ortaya konan şey, kültürel sistemdir. Kültürel sisteminin bütünü üzerine eğilmek, onu anlamlandırmak, bütün sistemler içinde kendi sisteminin yerine görmek ve sistemin üyelerine sistemin ne olduğu göstermek, sistemin taşıdığı toplumun kimliğinin devamını sağlamak tarihe düşen görevler arasındadır.

Croce'ye göre tarih, "insanın gerçekte yaptığı biçimiyle kendi etkinliğine ilişkin bilincidir. O zaman tarih, yaşayan mananın, kendisi hakkındaki bilgisidir". (Bkz. Collingwood, 103-204) Tarihin bilincine varmak, insan olmanın ne demek olduğunu anlamakla eş değerdedir. Yukardaki bilinç tasvirleri hatırlanınca, insanın kendi üzerine eğilmesi almına gelen tarih, bilinç anlamını da içermektedir. Ortega y. Gasset, insanın doğasının kendisi tarafından üretildiğini kabul edenler arasındadır. Ona göre insanın doğası yoktur. Onun sahip olduğu şey .... tarihtir. Şeyler için doğa ne ise, insanı da tarih odur. Augustinus'un "Tanrı'nın doğası yapmış olduğu şeydir", demesi gibi, insanın da kendi yaptıkları dışarıda doğası yoktur. (Bkz. Gasset, 217) Reymond Aron, tarihi, dar anlamda insan geçmişinin bilimi, geniş anlamda ise, kültürün, türlerin kökleri ile yeryüzünün araştırılması olarak tanımlar (Bkz. Aron, 13). Böylelikle evrendeki yerini de belirlemiş olmaktadır. Real tarih bir başka deyişle kültür alanı, öylesine bir netilik kazanmıştır ki, ontolojik bir tabaka olarak görülmüştür. İnsanın yarattığı evren, kendine özgü ilke ve Tarihi Varlık Sahası olarak, tenicendirilmek istenmiştir. (Bkz. Mengüşoğlu, 149) Görüldüğü gibi tarih, toplumun ya da bireyin bilinci, doğası ve evrendeki yerini belirleyen temel teorik yapıya dönüşmektedir.

Collingwood, tarih niçindir sorusuna şu cevabı vermiştir. "Benim yanımda, tarihin insanın kendine ilişkin bilgisi "için" olduğudur. Kendini bilmesinin insan için önemli olduğu düşünülür genellikle, kendini bilme burada salt kendi kişisel özelliklerini, onu öteki insanlardan ayıran şeyleri bilme değil, insan olarak yapısını bilme demektir. Kendinizi tanımanız ilkin bir insan olmanın ne demek olduğunu bilmeni; ikincisi, olduğunuz insan olmanın ne demek olduğunu bilmeniz, üçüncüsü, olduğunuz insan olmanın ve başka biri olmamanın ne demek olduğunu bilmeniz anlamına gelir. Kendinizi bilmeniz ne yapabileceğinizi bilmeniz anlamına gelir, kimse ne yapabileceğini denemeden bilemediği için de, insanın ne yapabileceği konusundaki tek ipucu ne yaptıdır. Öyleyse, tarihin değeri bize insanlığın ne yaptığını, böylece insanın ne olduğunu öğretmesidir" (Bkz. Collingwood, 29) Collingwood'un tesbitleri yerindedir.

TARİH BİLİNCİ

İnsan olmanın ne demek olduğunu sorgulanması ise yine kültür alanında yapılmaktadır. Bu sorulara verilecek cevaplar kültürden derlenecektir. Böylelikle insan kendini, kültür atmosferinde kalarak tasvir etmiş olur.

İnsanın hayatında, olmazsa olmaz ilkesi boyutunda bir önem taşıyan Tarihin yüklendiği nitelikler, bilincin nitelikleriyle benzerdir. Kendi üzerine eğilme, kendini tanıma şeklindeki bilinç tanımı, aynı şekilde tarih içinde geçerlidir. Yukarıda görüldüğü gibi, insan, kendini bilme ve kendi hakkında konuşma ya da geleceğe yönelik düşüncelerin geliştirilmesinde sürekli geçmişe bakmak ve onu değerlendirmek durumundadır.

Tarih Bilinci

Tarih Bilinci, tarih denilen konunun ne olduğunu iyice kavrama, dolayısıyla tarihi bilmedir (Bkz, Gökberk, 24); şeklinde tanımlarla gösterilen tarih bilincinin ortaya çıktığı bir zaman dilimi ve toplumun olup olmadığı soru konusudur. Tarih, insanın ortaya çıkmasıyla başladığına göre, her dönemde tarih bilincinin olup; olmadığı soru konusu yapılmıştır. Collingwood'da göre, Sümerler arkalarında tarih diyeceğimiz bir şey bırakmamışlardır. Tarihsel bilinç diye birşeyleri olmuşsa da, buna ilişkin hiçbir kayıt yoktur. "Dörtbin yıl önce, uygarlıktaki atalamızın bizim tarih tasarımı dediğimiz tasarımları yoktu. Görebildiği kadarıyla, şeyin kendisine sahip oldukları, ama onun üzerine düşünmedikleri için değil bu. Şeyin kendisine sahip olmadıkları içindi. Tarih yoktu. Onun yerine kimi bakımdan tarih dediğimiz şeye benzeyen birşey vardı". (Bkz. Collingwood, 31-32) Sümerlerde çağımız anlamında tarihciliğin olmadığını, Sümer uzmanı Kramer de kabul etmektedir. Bununla birlikte tarihciliğin, yazıya dönüştürülerek yapılması bir gelişme olarak kabul edilmiştir. (Bkz. Kramer, 30-36)

Sorumuz, tarih yazıcılığı ve tarih biliminin kazandığı niteliklerden çok, toplumların kendilerini ifade etme tarzlarında ortaya çıkan bilinç durumudur. Bu açıdan bakıldığında, bazı konulardaki bilincin, insanın kendisiyle birlikte geliştiğini kabul etmek gerekir. Dil, tarih, inanç, aile, toplumsal teşkilatlanma gibi, insanı taşıyıcı temel kültür öğelerinin bilinçleri kendi içlerinde saklıdır. Yani belli bir bilinç olmadan bunlar ortaya çıkamaz ve gelişemezlerdi. Bunların oluşma dönemlerinde, bu konuda bir bilincin olduğunu kabul etmek gerekir. Bu temel unsurlar da şu yerde şu biçimde kendilerine ilişkin bilincin ortaya çıktığını söylemek saçmadır. Yani, belli bir tarihten önce bu unsurlarda bilinç yoktu, dendiğinde bunların nasıl ortaya çıktığı ve geliştirdiği sorusu, ikna edici bir cevabı gerektirir.

Ayhan BIÇAK

Eğer insan önceki ya da tarihi birikimlerini kullanmamış olsaydı yeni hiçbirey üretemezdi. "Örneğin tarım, etkinleşmeden önce birinden diğerine aktararak oluşmuş, birçok neslin deney ve bilgi birikimini temsil eder. Evcil hayvanların, yalnızca evcillştirilmiş yabani hayvanlar olmadığı söylenir. Onlar, tümüyle insan tarafından dönüştürülmüş yabani yaratıklardır. İnsanın onları kullanma becerisinin ön koşulu olan bu dönüştürme çok uzun zaman almış ve dirinçli uzun ve yoğun denemeyi gerektirmiş olmalıdır". (Bkz. Levi-Strauss, 96) Zorunlu ihtiyaçlarını karşılanmasında bile önceki tecrübelerin kullanımına bağımlılık kültürü oluşturmanın ve hayatta kalmanın şartiyken geçmiş nasıl gözardı edilir.

Carr'a göre, tarih, insanlar zamanın geçişini mevsimlerin döngüsü, insanın ömrü gibi doğal süreçlerin terimleriyle değil de, insanın bilinçli olarak içine karıştığı ve bilinçli olarak etkileyebildiği belli olay dizilerinin terimleriyle düşünmeye başladığı zaman başlar. Carr'ın aktardığı, Buckhardt'a göre tarih, "bilincin uyanışının neden olduğu doğadan kopuştur". Carr'ın düşüncesi de bunu destekler niteliktedir. Tarih insanın aklını kullanarak, çevresini anlamak ve onu etkilemek için yaptığı uzun mücadeledir. (Bkz. Carr, 178) Carr ve Burckhardt'ın yaklaşımlarından anlaşıldığı gibi, bilinç, insan olarak varoluşu sürdürmenin şartıdır. Yine Carr'ın dediği gibi, şimdiki çağ, bütün çağlar içinde tarihi bilince en çok sahip olandır. Çağdaş insan, daha dediği gibi, şimdiki çağ, bütün çağlar içinde tarihi bilince en çok sahip olandır. Çağdaş insan, daha önce görülmemiş bir derecede kendi varlığının bilincindedir. (Bkz. Carr, 179) Çağdaş dönemde kazanılan niteliklerin tümünün tarihin her döneminde varolduğu iddiasında bulunmak saçmadır. Varılan nokta bir süreç sonucu ortaya çıkmıştır. Sürecin başladığı noktada da bilinç, tarih bilinci zayıf da olsa varlık kazanmıştır. Çağımızda daha çok insanın toplumsal ve siyasal bilinçliliğe erişmesinin nedeni, tarih bilincinin giderek yaygınlaşmasına bağlanmıştır. (Bkz. Carr, 198)

Cassirer'e göre de tarih bilinci, uygarlığın en son ürünlerinden biridir. Bu bilinç büyük Yunan tarihçilerinden önce ortaya çıkamazdı. Hatta Yunan düşünürleri de tarihsel düşüncenin belirli bir biçiminin felsefi bir çözümlenmesini yapacak durumda değillerdi. Nitekim böyle bir çözümlenme 19. yy'a kadar ortaya çıkmadı. (Bk. Cassirer, 163) Benzer bir fikir Hegel'de de görülür. Hegel'e göre, tarih yazımından önce geçmiş olan zamanlar, halkların nesnel anlamında tarihini oluşturmazlar. Çünkü öznel öge, tarihin anlatılması ögesi eksiktir. Bir rastlantı sonucu o denemelerde anlatılmadığı için değil, anlatılmadığı için tarih olmamıştır. İlk devlette yasaların bilinciyle birlikte eylemler açıkça ortaya çıkar. Bu eylemlerle bilgili apaçık bir bilinç varolur. Bu apaçıklık da onları oldukları gibi saklama yeti ve gereksinimini getirir. (Bkz. Hegel 1991, 164) Hegel ve Cassirer'in düşüncelerine katılmak mümkündür. Ancak Yunan uygarlığı etkisi anlamda tarih yazmamış toplumlar tarihsiz toplumlar mıdır? Tarihleri yazılı hale geldiği için mi tarihli toplumlar arasına girmektedirler?

TARİH BİLİNCİ

Tarih bilinci insanlığın varoluşundan buyana vardır. Hangi başlık altında toplanırsa toplansın, tarihten söz etmeden, kültürden, toplumdaki, insandan söz etmek imkansızdır. Bu açıdan bakıldığında tarihin her noktasında, insan, tarihiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu durum da bir tarih bilincinin ortaya çıkmasını gerekli kılmıştır. Cassirer bunun farkında olarak şunları söylemiştir. İnsan ilk kez zaman sorununun bilincine vardığında, kendi dolaysız istek ve gereksinimlerinin dar halkasından çıkıp, nesnelere kökenini araştırmaya başladı, ve tarihsel değil yalnızca mitolojik bir köken bulabildi. (Bkz. Cassirer, 163) Günümüzde tarihin yaptığını, geçmişte, efsanelerin yerine getirdiğini Cassirer büyük ölçüde kabul etmiştir. Cassirer'in dediği gibi, insan dünyayı, fiziksel ve toplumsal dünyayı, anlayabilmek için mitolojik geçmişteki izdüşümünü bulmak zorunda kalmıştır. Nesnelere ve olayların kronolojik düzenini anlama, tanrılara ve insanlara birer soy ve kozmoloji verme girişimleri ilk olarak efsanelerde ortaya çıkmıştır. Ama bu kozmoloji ve soybilim tarihsel ayrımı yeterince göstermez. Geçmiş, şimdi ve gelecek henüz içiçe ve biraradadırlar. Onlar ayrılaşmamış bir birlik ve bölünmez bir bütün oluştururlar. Mitolojik zamanın belli bir yapısı yoktur; o henüz öncesiz sonrasız bir zamandır. Mitolojik bilinçlilik bakış açısından geçmiş hiçbir zaman yok olmaz; o her zaman ve şimdi buradadır. İnsan mitolojik imgelemi karmaşık örgüsünü sökmeğe başladığında yeni bir dünya geçmiş olduğunu hisseder, ve yeni bir doğruluk kavramı biçimlendirmeye başlar. (Bkz. Cassirer, 163-64)

Shotwell'e göre, efsane, yazarının konusu değil, tarihidir. Süper kahramanları değil poetik milletlerin hayatlarını içerir. (Bkz. Shotwell, 42) Görüldüğü gibi efsane, tarih görevini yüklenerek, toplumların ihtiyaç duyduğu kendilerini tanıma ya da bilinçlenme sorumluluğunun yerine getirmeye çalışmıştır.

Bilinç, tarihi bir varlık olan insanın, kendinin farkına varması olarak tasvir edilmiştir. Ben bilgisinin bir tarzı olan, tarih bilinci (Bkz. Gadamer 2, 235), tarihi bir varlık olan insanın tarihi boyunca varolmuştur. İnsanın tarihine bağımlılığı ve tarihi üzerine düşünceleri çok eskilere, en azından ilk efsanelerin söylenmesine kadar geri gider. İnsan yapısı gereği içinde bulunduğu durumları, şartları, karşı karşıya kaldığı olayları açıklamak ihtiyacı duymuş ve ihtiyacın giderilmesi düşünce yapıları en alt seviyede teşkilatlanmış topluluklarda ortaya çıkmıştır. Efsaneler, bir nevi evren açıklama modeli görevi üstlenmişler ve görevleri arasında, ait oldukları toplumun tarihine de en önemli yeri vermişlerdir. Görevi uzun süre devam ettiren efsanelerin yerini zamanla, dinler, felsefe ve tarih almıştır.

Tarih ve tarih bilinci üç boyutlu insanın geleceğini kurması yönlendirmesi için oldukça önemli görevler yüklenektir. Bir toplum için tarih bilincinin anlamı, önce-

likle, belli bir kimlik altında, kendi kültürel sistemi içinde, dünyayı anlayan ve yorumlayan kurumlarıyla varoluşunu sürdürebilmektir, bir bakıma, kültür dünyasında yaşanan, doğal ayıklanmadan sağ kurtulmak için, kendi kültürel zeminin savaşa dayanıklı kısımlarını keşfetme, onu güçlendirme ve gerekli olan yanlarını yenileme sürecidir. Varolma savaşı, büyük ölçüde gelecek kaygısıyla yapılır. Çünkü gelecek iyi planlanıp kurulamazsa, toplum yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Bu açıdan bakıldığında, tarihin önemi, birey için hazırlanmış kültürel sistem içinde rahat gelecekte ortaya çıkabilecek sorunları karşılayabilecek niteliklerle donatarak gelecek nesillere bırakmak, tarih bilincinin yüklendiği en önemli görevler arasındadır.

İnsan olmanın şartlarından biri, toplum içinde yaşamaktır. Toplumların yapılanması ve belli bir kimlik kazanması da, o toplumun tarihiyle doğrudan ilişkilidir. Toplumunu yönlendiren ve kültürü büyük ölçüde belirleyen temel ve düzenleyici kurumların (Bkz. Bıçak, 9) değerleri, üstlendikleri görevler yanında, toplumun geçmişiyile özdeşleşebilecek kadar gerilere, hatta toplumdan çok daha uzun bir geçmişe sahip olanlarından kaynaklanır. Toplum açısından bu kurumların eski olması yeterli değildir. Ayrıca olması gereken özelliklerden bir de, tek tek bu kurumların önemlerinin ve görevlerinin bilincinde olmak gerekirken, genel olarak kültürün tümünde beklenen sorumlulukları yüklenme anlamındaki bilince varmaktadır. Toplumun bütün kurumlarının işlerliği, amaçlarını gerçekleştirme oranları, birliği yeni gayeleri bir bilinçle, özellikle tarih bilinçiyile değerlendirilip yorumlanırsa toplumdaki sorunlar daha kolay çözümlenebilmektedir. Lock'un birey için tanımladığı bilinç özellikleri topluma da uyarlanabilir. Toplum kendi kişiliğini bulmak için, kendini tanımak zorundadır. Kendini tanımanın şartları, o günkü durumunu geçmişini bilmesi ve geleceğe ilişkin düşünceler üretebilmesidir. Geçmişini ve günün büyük ölçüde tarih araştırmasıyla ortaya koyacaktır. Toplum bilincinde, Bergson'un dediği gibi, geçmişle gelecek arasında köprü halinde ortaya çıkacaktır.

Hegel'e göre toplum bilinci, dünyada gerçekleşen ruhun kendisi hakkındaki bilincine bağlıdır. Ruhun kendisi hakkındaki bilinci, toplum bilincine bağlı olarak gerçekleşir. Toplum bilinci, toplumun bütün amaç ve ilgilerini kendinde taşır; bu amaç ve ilgiler de bilinçlenmeye yönelir. Halkın haklarını, töresini, dinini oluşturan, bu bilinçtir (Bkz Hegel 1991, 62-63) Halk bilincinin temellendirilmesi de büyük ölçüde tarihe dayandırılmıştır.

Tarih, toplumun geçmişi olmak ve bu geçmişi ortaya koymak anlamlarına gelmektedir. Fakat bu görevin yerine getiriliş şekli, çeşitli farklılıklar gösterir. Tarihin önemli bir kurum olarak işlerliğini sağlamak için gerekli olanları yapmak başka, geçmişe basarak onu mümkün olduğunca iyi yorumlayıp gelecek açısından

TARİHİ BİLİNCİ

kullanmayı sağlamak başka bir durumdur. İkinci tutum geniş kapsamlı bir bilince dayanır. Geçmiş ve gelecek kendi bütünlükleri içinde değerlendirilerek daha üst bir bütünlük içine yerleştirme çabası bilincin en geniş boyutlarda kullanımını gerektirir. Bu bilinç seviyesine ulaşmak, geçmiş konu edinen derin görüşlülük ile, geleceği konu edinen ileri görüşlülüğü meydana çıkarır ki, bu toplum için en üst entellektüel seviye olan felsefi bilinç noktasına ulaşmadır. Tarihe bu açıdan bakıldığında bir yandan toplumun bütünlüğünün sağlayan önemli değerlerden biriyken aynı zamanda geleceği kurmak için kullanılan zeminlerden bir haline gelmektedir.

19. ile 20 yüzyılının dünya görüşlerinde, siyasi anlayışlarında günlük yaşamaalarda büyük değişimler olması nedeniyle tarih ve tarihi temsil ettiği eski gelenekler sorgulanmıştır. Eski yeni tartışması da büyük boyutlarda yapılmıştır. Tartışmalar tarih bilincinin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Gadamer, çağı ve tarih bilincini şöyle tasvir, etmiştir: Toplumsal bilincin artması yanında ilerleme, teknolojideki mükemmelleşme, refahın artması, kar idealinin yaygınlaştığı bir uygarlıkta yaşanıyor. Ancak söz edilen uygarlıkta, düşün sonunun geldiğine ilişkin işaretlerle var; böyle bir ortamda sağlıklı yenilenme ve değişiklik yapmak çok zordur; çünkü, eski artık gerçek bir direniş gösterememekte ve savunucu bulunmamaktadır. Bugün burjuva olarak nitelendirilen tarih bilincinin en önemli özelliği, eski olan herşeyin göreceleştirilmesi değil, göreceleşmiş yeninin eskiye belli bir meşruiyet sağlamasıdır. (Bkz. Gadamer 1, 83) Sağlıklı yeniliğin yapılabilmesi için eski ve yeninin taraf olarak birbirlerinin fikirlerine değer vermeleri gerekir. Tartışarak uygun yeni bulma aşamasına gelinmelidir. Ancak yaşanan durum hiç de öyle değildir; yeni olan her şey, sonu nereye varacağı belli olmadan büyük bir hızla tüketilmektedir. Başboş bir değişme söz konusudur. Başboşluktan gelenek tarafları hiç hoşlanmasada da yenilikçi de hoşlanmayacaktır. Çünkü yenilikçi de bir an sonra eski kalmaktadır. Yeni değerlerin oturmadan terk edilmesi herkesi kaygılanmaktadır. Sorunun sağlıklı ele alınmasında tarih bilincinin oluşturduğu geniş ufku büyük yardımı olur. Gadamer'in belirttiği gibi tarih bilinci tüm sorunları aşır biraz gecikmeli de olsa felsefi sorgulamaya ulaşarak belli bir yol almaktadır. (Bkz. Gadamer 1, 83)

Gadamer'e göre Tarih bilincinin ya da tarihsel özbilincin ortaya çıkışı belki de yeni çağların başlangıcından bu yana geçirilen devrimlerin en önemlisidir. Manevi değeri ve etkileri, büyük olasılıkla, doğa bilimlerinin dünyaya yaptığı etkiden büyük olmuştur. Çağdaş insana özelliğini veren tarih bilinci, daha önceki hiçbir kuşağın taşımamış olduğu bir ayrıcalık, hatta belki bir ağırlıktır. (Bkz. Gadamer 1, 83) Gadamer'in düşünceleri büyük ölçüde kabul edilebilir. Zira, doğa bilimlerinin gelişimine neden olan doğayı tanımaz hale getiren ve dünyayı kontrol altında tutan

Ayhan BIÇAK

toplumların tutumlarının ipuçlarını ,onların tarih anlayışlarında bulmak mümkündür. Ayrıca, haklı olarak belirttiği gibi doruğa ulaştığı görülen tarih bilinci, insanın geleceği gözönünde bulundurulunca, aynı zamanda büyük bir yük teşkil etmektedir. Gadamer'in belirttiği gibi, bugünkü tarih bilinci geçmiş bütün halkların ve çağların geçmişi anlama tarzlarından çok temelli farklılıklar gösterir. "Bu tarih bilincinin ayrıcalığı, çağımız insanının günümüzdeki her şeyin tarihsel ve her görüşün görece olduğunun tam bilincinden olmasındadır. Tarih bilinci çağın manevi kıpırdanmalarında da büyük etkisi vardır. Dünya görüşleri ve onların çalışmalarında kendini bulan fikirler, tarih bilincinin hem bir sonucu hem de bir belirtisidir. (Bkz. Gadamer 1, 83)

"Tarih bilincinin kaygısı, insanların, haklarını ya da devletlerin genelde nasıl geliştiğini bilmek değil, tam tersine, bu adamın bu halkın ve bu devletin nasıl bu hale geldiğini bu ülkelerin nerelerden geçip nasıl tam buraya geldiğini anlamaktır". (Bkz. Gadamer 1, 87) Gadamer'in bu tesbiti, ele alınan kavramın önemini çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Günümüzde herşeyden şikayet eden, sadece bireysel yaşamaları önemseyen tutumun toplumsal sorunların çözümünde yetersiz kalışlarının bir nedeni de, tarih bilincinin sahip olmayışları gibi gözükmektedir.

KAYNAKLAR

ARON, Raymond, 1961 Introduction to the Philosophy of History Trans. George J. Irwin, Beacon Press, Boston

BIÇAK, Ayhan; 1995 "Zihniyetin Yenilenmesi Sorunu" Türkiye I. Eğitim Felsefesi Kongresi, YY. Üni. Ekim 1994, Van

BERGSON, H: 1989 Zihin Kudreti çev. Miraç Katırcıoğlu Milli Eğitim Bakanlığı Y. İstanbul

CARR, E.H. 1987 Tarih nedir? (Kitabı çeviren belirtilmemiş) İletişim Yayınları, İstanbul

CASSİREER, Emst; 1980 İnsan Üstüne Bir Deneme çev; Necla Arat Remzi Kit. İstanbul

COLLINGWOOD, R.G. 1990 tarih Tasarımı çev. Kurtuluş Dinçer Ara Y. İstanbul

DESCARTES, Rene; 1942 Metafizik Düşünceler, çev. Mehmet Karasan Maarif Mat. İstanbul

1963 Felsefenin İlkeleri çev. Mehmet Karasan Milli Eğitim B. İstanbul

DURALI, Teoman; 1991 "Philosophy-Science From The Biotic Standpoint" Uroboros, vol; 1, no 2.

TARİHİ BİLİNCİ

- 1985 Aristoteles'te Bilim ve Canlılar Sorunu, Çantay Kitabevi
- FLANAGAN, Owen J; 1984 The Scilence of the Mind. The Mit Press, London
- GADAMER, Hans George; 1990/1 Tarih Bilinci Sorunu. Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım Der: P. Rabinow ve W. Sullivan Çev: Taha Parla, Hürriyet Vakfı Y., İstanbul
- 1990/2 Truth and Method; Trans; J. Weinsheimer and G. Marshall Crossroad Pub. New York
- GASSET, Ortegay; 1941 Toward a Philosophy of History. W. W. Norton and Company INC, Nev York
- GÖKBERK, Macit, "Tarih Bilinci" Artı, s. 24-29 Eylül 1993
- HEGEL, G.W.F.; 1964 The Phenomenology of Mind, trans J. B. Bailie George Allen ad Unwin L.TD. London
- 1991 Tarihte Akıl, çev. Önay Sözer, Ara Yayıncılık, İstanbul
- KLEIN, David Ballin , 1984 The Concept of Cousciousness. University of Nebraska Press, London.
- KRAMER. S.N.; 1990 Tarih Sümer'de Başlar. Çev. Muazzez İ. Çığ. Tarih Kurumu Y., Ankara.
- LEVI-STRAUSS, Claud; 1985 Irk ve Tarih. (Kitabı çeviren belirtilmemiş) Metis Y., İstanbul.
- LOCK, John, 1992 İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme çev. Vehbi Hacıkadiroğlu Ara Y., İstanbul.
- MENGÜŞOĞLU, Takiyettin, 1968 Felsefeye Giriş, Edebiyat Fak. Y., İstanbul.
- SHOTWELL, James T., 1939 The History of History, vol I. Columbia University Press, New York.
- UYGUR, Nermi; 1984 Tarih Felsefesinin Yolu, Kültür Kuramı, Remzi Kitabevi, İstanbul.